

KUTATÁSI BESZÁMOLÓ

Beszámoló a K 101810. számú „Társadalmi normák és életstratégiák transzfer folyamatai Kárpátalja vegyes településein” című kutatási pályázathoz a Miskolci Egyetem Kulturális és Vizuális Antropológiai Intézete által végzett kutatások eredményeiről 2012-2015

1. Az etnikai együttélés kutatási projekt menete

A Miskolci Egyetem Kulturális és Vizuális Antropológiai Intézete 2012-2015 között végzett kulturális antropológiai vizsgálatot Kárpátalja vegyes etnikai összetételű településein. A kutatás a társadalmi normák és életvezetési gyakorlatok transzfer folyamatainak elemzését állította középpontba. Más szóval azoknak az egyedi szociokulturális elemeknek (partikuláris szokás- és viselkedésmódoknak, jellemző gazdasági stratégiáknak, szimbolikus nyelvi, vallási komponenseknek) az átadását, az átvételét, a mozgását és cserefolyamatát kívánta értelmezni, amelyek az egy adott szociokulturális térben élő, de egymástól elkülönülő etnikai csoportok között bontakoznak ki a tartós társadalmi érintkezés során.

Az alapkutatás eredeti célja az volt, hogy a kárpátaljai Bereg-vidék és a Tiszahát kiválasztott, vegyes lakosságú, dinamikusan változó településein a speciális normarendszerek által szabályozott társadalmi együttélés gyakorlatainak jellegzetességeit leírja és értelmezze. A projekt a társadalmi normák és életvezetési gyakorlatok transzfer folyamatainak komplex történeti, kulturális- és vizuális antropológiai vizsgálatát végzi el Kárpátalja vegyes lakosságú településein.” A kutatási tervek megvalósítása érdekében 4 helyszínen terveztünk kutatómunkát. Az Ungvár környéki Izsnyétén és Császlócon, valamint a tiszaháti Királyházán és Aknaszlatinán. Utóbbi két településen az együttélést olyan helyzetben terveztük tanulmányozni, ahol a magyarok diaszpórában élnek, ukrán és román többségű lokális társadalmakban.

2014 márciusáig minden az eredeti elképzelések szerint valósult meg. Sor került az izsnyétei és császlóci terepmunkákra, ahol az ütemtervnek megfelelően egyfelől kérdőíves kutatást végeztünk, majd a második terepmunka során tematikus interjúkat vettünk fel. Az ukrainai belpolitikai helyzet hirtelen megváltozása azonban a további terepmunkák végzését ellehetetlenítette. Királyházán a 2014. márciusi terepmunka során az országos politikai események (kijevi zavargások) hatását követően olyan feszültséget találtunk, amely a kérdőíves kutatás elhalasztását indokolta. Ezért került sor előbb a tematikus interjúk felvételére. Azonban már ekkor érezhető volt, hogy az ukrainai belpolitikai viszonyok rendkívül kedvezőtlen helyzetet teremtenek az amúgy is kényes, az etnikumok együttélést vizsgáló kutatásnak. A polgárháborús helyzet eskalálódása és elhúzódása teljesen ellehetetlenítette a tervezett kutatási projekt eredeti célkitűzésekkel való befejezését. 2014 novemberében vis major helyzetre hivatkozva kezdeményezzük a Bizottság Elnökénél a szerződési feltételek módosítását, arra hivatkozva, hogy jelen körülmények között – mindennapi nacionalizmus felerősödése, etnikai konfliktusok mesterséges gerjesztése, az egzisztenciális körülmények drasztikus romlása, a téli gáz és élelemhiánytól való rettegés, emberveszteségek nagy aránya – a vizsgálatba bevont lokális társadalom tagjai semmilyen módon nem mutatnak együttműködést a szenzitív kutatási téma megvalósításában.

A kutatás szempontjából nagy fontossága lett volna az eredeti terv mentén olyan együttélési helyzetek tanulmányozása, amikor a magyar etnikum ukrán és román többségű lokális társadalomban él. Ugyanakkor a belpolitikai viszonyok megromlása előtt, a kutatás első szakaszában tanulmányozott két településen, ahol sikerült a terepmunkát megvalósítani, feltártuk a magyar, ukrán és cigány együttélési közösségek természetrajzát, és olyan kutatási eredmények birtokába jutottunk, amelyek az összehasonlító adatok nélkül önmagukban is relevánsak.

Vis major helyzetre hivatkozva a TBK-6395/2014.11.12. számon iktatott kérelem alapján az OTKA Bizottság Elnöke engedélyezte, hogy a királyházi és aknaszlatinai kutatás elvégzése ne legyen része a beszámolási kötelezettségnek. A vállalt kötelezettség 1 tanulmánykötetre és 3 antropológiai dokumentumfilm elkészítésére módosult. A támogatási összeg 2014 áprilisától nem került felhasználásra, éppúgy ahogy a korábbi maradvány sem.

A Bizottság elnökének döntése alapján jelen beszámoló az izsnyétei és császlóci kutatási eredményeket foglalja össze.

A kutatás célja a magyar-ukrán nyelvi kontaktzónában található két település – Császlóc és Izsnyéte – kulturálisan, etnikai értelemben eltérő módon pozicionált csoportjainak vizsgálata, különös tekintettel a helyben élő magyar, ukrán és cigány közösségek között megfigyelhető kulturális interdependencia-jelenségek, kölcsönös értékcsere-folyamatok rendszerszerű elemzésére. Vizsgálatainkat félig strukturált interjúk és kérdőívek felvételével végeztük.

A kérdőív a kulturális transzfer-jelenségeket az etnikus identitás, a földrajzi és társadalmi mobilitás, a gazdasági és társadalmi modernizáció kontextusába helyezte. A strukturált kérdőívek kidolgozásakor külön hangsúlyt fektettünk arra, hogy az empirikus kutatás anyagai, a határon túli kisebbségi közösségek állapotviszonyait elemző korábbi nemzetközi kutatások eredményeivel összehasonlíthatóak legyenek. Ennek érdekében beépítettük a kérdőívbe a témával foglalkozó nemzetközi kutatások eredményeit, illetve tematikus standardjait.

Az általunk vizsgált településeken összesen 734 háztartás található; a vizsgált minta ennek 34 %-ára, azaz 267 háztartás lekérdezésére terjedt ki, amely során összesen 178 magyar, 89 ukrán nyelvű kérdőív felvételére került sor. Az elmúlt két évtizedben Kárpátalján ilyen nagy elemszámú, többnyelvű és tematikus értelemben komplex – a vizsgált közösségek mindennapi életvilágának gazdasági, szociokulturális, nyelvi aspektusait egyaránt átfogó – adatfelvétel nem történt. Az empirikus adatbázis, reményeink szerint az adott régióban lejátszódó kortárs folyamatok, etnikai, szociokulturális, társadalom-szerkezeti változások tudományos elemzéséhez alapvető referenciaanyagot szolgáltathat. A terepmunka-tapasztalatok során törekedtünk annak tisztázására, hogy mi az etnikai együttélési helyzetek hátterében álló folyamatok társadalomtudományi sajátossága, szituatív és specifikus összefüggésrendszere. A projekt kidolgozásakor előfeltételeztük, hogy a téma a recens antropológiai vizsgálatok egyik olyan területe, amely gyakorlati jelentőségű társadalomtudományi ismeretek megfogalmazásával kecsegtet.

Az alapvetően kulturális antropológiai szemléletű projektben feldolgozott ismereteket periodikus és tematikus terepmunkákon a résztvevő kutatók, valamint a Miskolci Egyetem Kulturális és Vizuális Antropológiai Intézetének hallgatóiból szervezett kutatócsoport gyűjtötte. A felvett 267 strukturált és 108 félig strukturált interjú, valamint a kulcs adatközlőkkel készített tematikus interjúk, a terepen végzett módszeres megfigyelések, valamint a vonatkozó szakirodalom és dokumentumok elemzése a kutatási téma részletes kidolgozásához kellő alapot kínáltak. A kutatás alapvetően az együttélés vizsgálatának három tematikusan meghatározott színterére összpontosított. Egyrészt sor került a két előzetesen kiválasztott település vallási és kulturális viszonyainak értelmezésére, másodsor az etnikai együttélési gyakorlat a hagyományos gazdálkodási formákban tetten érhető aspektusainak elemzésére, végül pedig az együttélés vizuális reprezentációinak tanulmányozására.

Jelen szakmai beszámoló csupán a kutatási eredmények vázlatos ismertetésére kínál lehetőséget, a konkrét eredményeket részben a tételes közlésjegyzék, részben a megjelenés alatt álló kötet és antropológiai dokumentumfilmek tartalmazzák.

2. A vizsgálat színterei, hipotézisek

Az általunk végzett vizsgálat, az adott térségre irányuló mai társadalomtudományi kutatások domináns irányától eltérően nem a kárpátaljai magyarság etnikailag relatíve egységes tömbjén belüli területekre koncentrált. Ehelyett, az etnikai átvételek, interferencia-folyamatok adekvát

tanulmányozása érdekében, a kutatás helyszínül tudatosan olyan településeket választottunk ki, amelyekre a belső etnikai heterogenitás és a külső asszimilációs kitettség egyaránt jellemző volt.

Ennek megfelelően két olyan települést vizsgáltunk részletesen, amelyek a magyar-ukrán etnikai, nyelvi kontaktzónában helyezkednek el. Az egyik, Császlóc (Часлівці), a magyar nyelvhatár északi peremén, Ungvártól 10 km-re fekszik. A másik falu, Izsnyéte (Жнятино) az előbbtől délkeletre, a munkácsi járásban található, hozzávetőleg 13 km távolságra a térség közigazgatási központjától.

A kutatás tágabb kontextusát képező két régiót, az ungvári és a munkácsi járást azért választottuk, mivel az elmúlt két évtizedben a magyarok által lakott kárpátaljai járások közül itt játszódtak le a legintenzívebb etnodemográfiai változások. A folyamat egyik legfontosabb jelensége – a részletek figyelembevétele nélkül – az a nagyfokú migrációs mozgás, amelynek eredményeképp a kevés munkaalkalmakat kínáló – főként ukránok és ruszinok által lakott – hegyvidéki területek felől jelentős populáció érkezett a térségbe. Mindezt jól szemlélteti az a két kiragadott adat is, hogy 1989-2001 között az Ungvár-környéki falvakba több, mint 3,3 ezer fő érkezett, a munkácsi járásba pedig csupán egyetlen egy évben, 2007-ben a betelepülők aránya elérte a 10,4-ot, ami a két régióban a legtöbb falusi közösségben kétségtelenül jelentős társadalomszerkezeti változásokat okozott.

E külső körülmények, jelesül a vizsgált települések magas asszimilációs potenciálja, illetve a nagyütemű be- és kivándorlással összefüggő etnikai tagoltsága alapján azt feltételezhattük, hogy a vizsgálat helyszínül kijelölt falvak maradéktalanul alkalmasak az etnikumközi együttélés, valamint az ahhoz kapcsolódó kulturális interferencia-jelenségek kérdéskörének rendszerszerű tanulmányozására.

A kutatás során abból a feltételezésből indultunk ki, hogy a kulturális transferek áramlását, cseréjét és átvételét alapvetően két tényező: egyrészt a lokális együttélésben érintett kisebbségi-nemzeti közösségek kapcsolatainak minősége (ellenségeskedés, versengés, együttműködés, közömbösség stb.), másrészt az egymással interakcióba lépő csoportok közötti sokrétű szerkezeti (szimmetrikus/aszimmetrikus; kölcsönös/egyoldalú; intenzív/nem intenzív stb.) viszonyok konfiguráció-variánsa határozza meg.

Ezek alapján azt a hipotézist fogalmaztuk meg, hogy a valamilyen szempontból (pl. számaránya, gazdasági, társadalmi erőforrási, presztízse, vagy akár jogi, politikai érdekérvényesítő képessége stb.) alárendelt helyzetben lévő etnikai közösségek, a domináns csoportoknál intenzívebb adaptációs képességekkel teremtik meg a társadalmi együttélés feltételeit, s ily módon esetükben a kulturális átvételek funkcionális jelentősége nagyobb a domináns etnikai csoportoknál.

Az általunk vizsgált településeken ugyanakkor a magyar-ukrán etnikumközi viszonyok kapcsolatminősége és strukturális felépítése az egyedi, lokális adottságoknak megfelelően karakteres eltéréseket mutat. A kérdőíves kutatás eredményeinek összefoglalása előtt ezért röviden ki kell térnünk a vizsgált vegyes etnikai összetételű települések megkülönböztető értékű vonásaira, amelyek az etnikai transferek értelmezésében is kiemelkedő szerepet játszanak.

3. Kiinduló elméleti problémák

Az etnikai közösségek együttélési helyzeteinek kutatása az antropológiában többnyire, mondhatni túlnyomórészt az asszimilációs és akkulturációs vizsgálatok keretében zajlik. Az asszimilációs folyamatok kutatása etnikai közösségek vagy egyének viszonylatában az együttéléssel járó változás mechanizmusainak vizsgálatát a szociokulturális hasonulás összefüggéseként értelmezi. A projekt keretében elvégzett első elméleti feladat az asszimilációelmélet és az akkulturációs diskurzus alkalmazhatóságára vonatkozott. Mivel a hazai társadalomtudományi gyakorlatban az etnikai együttélés kérdését többnyire a nevezett

két összefüggésben szokás vizsgálni, kérdés volt, hogy választott helyszínünkön mennyiben hasznosítható teóriákról van szó.

Az asszimiláció és az akkulturáció társadalomtudományi elméletei oppozicionális logikát tükröznek. Ennek lényege, hogy a változásfolyamatban érintett szereplők (aktorok) érintkezését a szociokulturális különbségek által meghatározott szembenállásként fogják fel. Ez még a kulturális pluralizmus kortárs elméleteire is igaz, amelyek a kisebbségi – avagy a bármely hatalmi, kulturális, vallási, nyelvi adottságait tekintve eltérő státusszal jellemezhető közösség saját hagyományaihoz való jogát természetes célnak tekintik. A kulturális pluralizmus asszimilációelméletei nyilván túlmutatnak a nativizmus, vagy a melting pot depravációs szemléletén, melyek az asszimilációval és az akkulturációval járó változásfolyamatot az asszimilálódó (másként asszimiláns) perspektívájából romlásként, veszteségként értelmezték, míg az asszimiláló aspektusából a szükségszerűen vállalt konfliktus nyereségeként könyvelték el. Másként fogalmazva, a kulturális pluralizmus megszabadítja ugyan az asszimilációs diskurzust a konfliktuselméleti és hanyatlástörténeti megközelítéstől, ám értelmezésében fenntartja az együttélés oppozicionális alapszerkezetét. Kutatási eredményeink azt igazolják, hogy az asszimiláció keretfogalomként a Kárpátaljai viszonyok leírására csak részben támaszkodhat az amerikai társadalomtudományi tradícióra. Ennek oka, hogy bár a migrációs folyamatok a tárgyalt térségben is alapot szolgáltatnak a melting pot vagy a cultural pluralism elméleteinek adaptációjára, de ehhez megszorításokra van szükség.

Pontosabban az együtt élő lokális etnikai közösségek vizsgálatának elméleti kereteit az asszimiláció fogalma mellett további terminusokkal kell kiegészítenünk. Ennek oka, hogy a kutatásba bevont vegyes és autochton jellegű, tehát hosszú távon lokális életvilágot alkotó etnikai – közösségeinek együttélési színtere a hosszú távú stratégiákat részben a szegregatív és az izolációs mechanizmusok sajátos kombinációjaként mutatja fel. A speciális ukránjai viszonyok eredője, hogy a lokális szintér a helyi etnikai életvilágok valós cselekvési tere, amennyiben a kevés munkalehetőség, a háztartások alacsony bevétele predestinálja a helyben maradáshoz. Így a lokális együttélési közösségek, bár a kulturális távolság fenntartására és a fizikai elkülönülés konkrét és szimbolikus jegyeinek megőrzésére törekednek, mégis az intenzíven és közösen használt életvilágban egymásra utalt szereplők. Ezek szerint a helyszínen felvett interjúk szövegének vizsgálatából és a megfigyelésekből kirajzolódó bonyolult viszonylat általános elemzése szükségessé teszi, hogy az asszimiláció-elmélet mellett további teoretikus összefüggéseket is figyelembe vegyünk. Izsnyéte és Császlóc etnikai közösségeinek kapcsolatviszonyait tekintve az asszimiláció értelmezési tartománya nem kínál elégséges elméleti keretet. A kárpátaljai együttélési helyzetek egységes elméleti keretekbe illesztésének akadálya az a tény, hogy míg Izsnyéte (és a többi határ menti vegyes lakosságú autochton közösség) esetében az asszimiláció műveleti értéke korlátozottan érvényes elemzési keretfeltétel. Az együtt élő, de a szegregálódó és izolálódó stratégiával jellemezhető kárpátaljai lokális közösségek kapcsolatviszonyainak leírásában hasznos eszköznnek tekintjük a kontaktzóna fogalmát. A magyar, ukrán és cigány közösség együttélésben a kontaktzónának a település belső etnikai határait jelentik. Kutatási eredményeink szerint az etnikai közösségek érintkezési felületeinek konkrét térjellemezői a kontaktzóna jelentéstartományában jól elemezhető tulajdonságai a Kárpátalján létrejött együttélési gyakorlatoknak.

4. Az etnikai együttélési helyzet

A kutatási programban szereplő két lokális szintér keretén belül megfigyelhető etnikumközi alaphelyzetet több differenciáló szerepű, formális tényező alapján is leírhatjuk, amelyek közül a továbbiakban hármat szeretnék kiemelni

a) Az első az etnikai együttélési helyzet kialakulásának történeti háttere, ezen belül is az ukrán népesség megtelepedésének körülményei. A történelmi Ungvidék déli részén

található falvak (Császlóc, Rát, Kisgejóc, Nagygejóc) a 18. század óta magyar dominanciájú települések voltak, ahol a ruszin és/vagy ukrán lakosság fokozatos betelepődése csupán az 1945 utáni szovjet politikai diktatúra első évtizedeiben vett nagyobb lendületet. Ezzel szemben Izsnyétén az ukrán népesség karakteres közösségé fejlődése, megtelepedése már a 20. század első negyedében végbement és több generáción keresztül stabilizálódott, amit jól szemléltetnek a településen felvett adatok is.

Császlócon 26 kérdőívet készítettünk ukrán anyanyelvű adatközlőkkel. Itt a válaszadók több, mint háromnegyedének (85 %) különbözött a származási települése a jelenlegi lakhelyétől, ami arra utal, hogy a jelenlegi ukrán populáció nagyobb hányada „új” beköltöző. E családok tagjai a megye északi és déli részében (Nagybereznai, Ungvári, Técsői, Huszti járásokból) található ruszin falvakból származott, nagy részük a térségben kapott munkát, vagy a településen kötött házasságot egy-két évtizeddel ezelőtt. Ezzel szemben Izsnyétén a 67 válaszadóból csupán 12 olyan személyt találtunk, aki más településről származott. Ezek a beköltözők a szomszédos (beregszászi, munkácsi) járásokból, vagy az északkeleti hegyvidék (Ökörmezői járás) ruszin és/vagy ukrán településeiről érkeztek. Más szóval abból a régióból, amelyre az elmúlt évtizedekben az átlagosnál nagyobb arányú munkanélküliség és a dinamikus népességnövekedés volt a jellemző. Azt mondhatjuk tehát – nagyon leegyszerűsítve a kérdést –, hogy a két település közül Császlócon az ukrán népesség allochton, Izsnyétén ellenben autochton jellegű kisebbséget alkot. Ennek megfelelően az előbbi faluban egy viszonylag új keletű, a migrációs mozgások eredményeképp jelenleg is formálódó etnikai konfigurációt, az utóbbi faluban ellenben egy történetileg kialakult, vagy legalábbis időben hosszabb távon stabilizálódó együttélési mintázatot látunk.

b) A két faluban ugyanakkor az etnikai együttélési helyzet elemezhető az ott élő etnikai közösségek számaránya, mérete, szervezettsége, más szóval a kisebbség-többség reláció eseti formája alapján is.

A 2001-es népszámlás adatai szerint Császlócon lakosság 828 fő, amelynek 52 %-a (424 fő) magyar, 48 % (404 fő) pedig ukrán nemzetiségű, ami alapján a két etnikai csoport számaránya kiegyenlítettnek tűnik. Az ukrán családok kisebb része a falu belső terében, döntő többségük azonban a település külső határában felépített tömbházakban él. Ennek megfelelően az adott családok nem csupán fizikailag, de életformájukban is elkülönülnek a magyar népségtől, hiszen házkörüli kert, gazdasági udvar, vagy jelentősebb földterület hiányában – a kifejezetten agrárjellegű jellegű, vagy legalábbis komoly mezőgazdasági hagyományokkal rendelkező településen – egyfajta „kváziurbánus” életvezetési gyakorlatra kényszerülnek.

Mindettől jelentősen különbözik ugyanakkor a másik falu, Izsnyéte lokális társadalma, ahol az előbbihez képest jóval többen, összesen 2243-an élnek. Itt a lakosság abszolút többsége, mintegy 64%-a magyar, de jelentékeny az ukrán (30 százalék) és roma kisebbség (6 százalék) aránya is. A relatíve nagy tömegű ukrán (673 fő) és roma (135 fő) lakosság a településen külön falurészbe tömörül, mind egymástól, mind pedig a magyaroktól kifejezetten elkülönülve, kompakt közösséget alkot. Az ukránok és a magyarok autonóm intézményeket (óvoda, iskola, templom stb.) tartanak fenn, ami az etnikai izolációt tovább fokozza.

A kérdőíves adatfelvételünk szerint mindkét településen 11 százalékot ért el az etnikailag vegyes házasságok aránya, ami jelentősen árnyalhatja a különböző nemzeti-etnikai identitású közösségek településszerkezeti izolációjának képét. Megjegyzendő ugyanakkor, hogy az ukrán háztartások heterogenitásindexe mindkét faluban magasabb volt, mint a magyar közösségé. Császlócon az ukrán háztartások 23, Izsnyétén 19 százaléka foglalt magába magyar anyanyelvű családtagot. Az ukrán anyanyelvűek aránya a magyar háztartásokban ennél jóval alacsonyabb, mindössze 7 és 6 %-ot tett ki. Mindez azt is jelentheti tehát, hogy az ukrán népesség – noha mindkét faluban lokális kisebbséget alkot – a magyaroknál jelentősebb asszimilációs potenciállal rendelkezik. Összefoglalóan tehát azt mondhatjuk, hogy Császlócon a magyar-ukrán együttélési helyzet – az etnikai arányok szerint – inkább egy szimmetrikus, Izsnyétén ezzel szemben inkább egy aszimmetrikus jellegű modellt alkot. Ezen

kívül a két népesség körében különbségek fedezhetők fel a fizikai izolációs, illetve a társadalmi integrációs képesség tekintetében is.

b) A vizsgált településeken élő etnikai közösségek számarányainak ismertetése során már korábban is láthattuk, hogy a két faluban az etnikai együttélési helyzet szerkezete is különbözik, hiszen az adott települések eltérő számú nemzeti-etnikai csoport interakciójához biztosít lehetőséget. Ebből a szempontból Császlócon egy kétpólusú, a másik faluban azonban egy multietnikus (magyar, ukrán, roma) együttélési szituációt különböztethetünk meg.

A felsorolt formális szempontok alapján az etnikai együttélési helyzetek nagyon eltérő formákat ölthetnek, amelyek a lokális szintér keretei között eltérő kapcsolatminőségek kialakulásának feltételeit képezik, s ily módon kiemelkedő szerepet játszanak az etnikai transzferek értelmezésében is.

5. A kérdőíves kutatás eredményei

5.1 A vizsgált minta szocio-demográfiai jellemzői

Az általunk vizsgált két kárpátaljai településen 813 háztartás található, amelyben összesen 3067 fő él.

A kutatás elemzési egységét a településeken található háztartások képezték, mindkét településen háztartásonként egy főt és csak a felnőtt (18 éven felüli) családtagokat kérdeztük meg. Császlócon összesen 69, Izsnyétén pedig 177 személlyel készítettünk kérdőíves adatfelvételt, amelynek eredményeképp a vizsgált minta a két falu háztartásainak mintegy 30,2%-ra terjedt ki.

Izsnyétén, a település alapnépességét képező domináns (magyar-ukrán) etnikai-nemzeti csoportokon kívül, a vizsgálat során 10 roma és 3 orosz személyt is megkérdeztük. Tekintetbe véve azonban a kisszámú, nem reprezentatív mintából eredő módszertani problémákat, a statisztikai adatok hatékonyabb aggregálhatóságát, valamint a két közösség sajátos lokális státuszával, társadalmi felépítésével stb. kapcsolatos kérdések komplexitását, az adatok feldolgozásakor ezt a 13 kérdőívet figyelmen kívül hagytuk. Ennek eredményeképp 233 értékelhető kérdőívet kaptunk, amelyet az elemzés megkönnyítése érdekében a válaszadók nemzetiségi hovatartozása alapján – mindkét településen – külön adatbázisokra, azaz egy „ukrán” és egy „magyar” almintára osztottuk.

A lekérdezett mintába került magyar és ukrán háztartásokat az egyszerű véletlen mintavétel technikájával jelöltük ki, azaz egy rendezett listáról egy adott lépésszám alapján kerestük fel minden x -ik háztartást. A háztartásokon belül a megkérdezett személyek kiválasztása szabad kvótás rendszerben történt, amely során igyekeztünk tekintetbe venni az alapsokaság nemi, korcsoport szerinti, valamint etnikai rétegzettségét.

Az említett változók kapcsán ugyanakkor meg kell állapítanunk, hogy a vizsgált mintában a nők meglehetősen felülreprezentáltak. Császlócon a megkérdezettek 69, Izsnyétén 75%-a nő, ami kétségtelenül nem tükrözi elég pontosan az adott lokális közösségek valós nemi arányait, ezért azzal a veszéllyel fenyeget, hogy torzítja az egyes etnikai csoportok általános (iskolázottsági, foglalkozás- és gazdaság szerkezeti stb.) mutatóiból kiolvasható képet. A mintában szereplő nők magas arányának az az elsődleges oka, hogy mindkét településen, a magyar és ukrán háztartásokban a munkaképes korú, aktív férfiak legjelentősebb része hosszabb tartózkodási idejű külföldi, vagy a közeli városközpontokba irányuló ingázó gazdasági stratégiát folytat. Ennél fogva – különösen a magas mobilitással jellemezhető magyar népesség körében – az előzetesen megállapított férfi kvótákat nem tudtuk maradéktalanul teljesíteni.

A lekérdezett minta alapján a magyar és ukrán lakosság korszerkezete jelentősen nem különbözik. A magyar populáció legnagyobb hányadát (35 százalék) az idősebb, 46-65 év közötti, illetve az inaktív, 65 év feletti korosztály (10 százalék) tagjai tették ki. A 18-25 év közötti fiatalok a mintának a negyedét (17 százalék), a középkorúak (26-45 évesek) pedig egyharmadát (34 százalék) alkották. Az ukrán népesség körében – a magyarhoz viszonyítva –

a 25 év alattiak aránya kissé alacsonyabb (15 százalék), míg a 65 évnél idősebbeké magasabb (15 százalék) volt. A munkaképes korú közép-, valamint az annál idősebb korosztály tagjai (a 26-45 és a 46-65 év közöttiek) együttesen több, mint kétharmadát tették ki az ukrán népességnek (36 – 34 százalék).

Ahogy az várható volt, a magyar és ukrán háztartásokban megkérdezettek többsége, 67-64 százalék házaspár, 17-15 százalék egyedülálló, elvált pedig 5-3 százalék. Az egyetlen mérvadó különbségnek az tűnik, hogy az özvegyek aránya az ukrán háztartásokban másfélszer magasabb (a magyaroknál 9, az ukránoknál 17 százalék). Ezt az ukrán minta korszerkezeti sajátosságával, azaz a 65 évnél idősebbek magas számával magyarázhatjuk. A házasság nélküli párkapcsolatban, vagy vadházasságban élők aránya mindkét csoportnál kifejezetten alacsony, a magyaroknál 1,4, az ukránoknál 1,2 százalék volt.

A két etnikai-nemzeti részcsoporthoz család- és háztartásszerkezetében lényegesebb eltérések mutatkoznak (1. táblázat). A magyar háztartások átlagos mérete 4,2 fő, az ukránoké ennél valamivel kisebb, 3,3 fő volt. Az átlag körül azonban az adatok jelentős szóródást mutatnak. A magyar és ukrán háztartások leggyakrabban 3–5 főből álltak, amelyek a háztartások 61, illetve 58 százalékát alkották. Az igazi eltérés azonban a magasabb létszámú – hat és nyolc, vagy annál több személyt magukba foglaló – háztartások, valamint a legkisebb létszámú háztartások között figyelhető meg. Itt azt látjuk, hogy kiterjesztett nagycsaládos háztartások a magyaroknál sokkal jellemzőbbek. A 6 főnél nagyobb háztartások náluk elérik a 22 százalékot, ami 2,4-szer haladja meg a hasonló szerkezetű ukrán háztartások népességen belüli arányát (9 százalék). Ezzel szemben az ukrán mintában a nukleáris családi háztartás volt a domináns típus: a válaszadók 15 százaléka kétszemélyes, 18 százaléka pedig egyszemélyes háztartásban élt. Ezek a család- és háztartásszerkezeti formák jóval ritkábban voltak azonban a magyaroknál, ahol a két-, illetve egyszemélyes háztartások csupán 11–6 százalékot értek el.

1. A háztartások és az egyének megoszlása a magyar és ukrán háztartások mérete alapján Császlóc és Izsnyéte községben

	Magyar alminta				Ukrán alminta			
	háztartások		egyének		háztartások		egyének	
	N	%	N	%	N	%	N	%
1 személy	8	6	8	1	17	18	17	5
2 személy	15	11	30	5	14	15	28	9
3-5 személy	84	61	346	60	55	58	220	69
6-8, vagy annál több	31	22	197	34	9	9	56	17
	138	100	581	100	95	100	321	100

A végzettség, iskolázottság szerinti adatokból ukrán anyanyelvű válaszadók magasabb szintű iskolázottsági szintjének képe bontakozik ki.

A 2012-es kérdőíves adatfelvétel tanúsága szerint az általános, vagy annál alacsonyabb képzettségű népesség együttes aránya a magyaroknál 14,5 százalék, ez az ukránoknál két százalékkal kevesebb. A magyar válaszadók több, mint kétharmadát (70,7 százalékát) a közép- vagy szakiskolát végzettek alkották, ami 10 százalékkal magasabb az ukránoknál látható arányoknál. Ez kétségtelenül azzal magyarázható, hogy Kárpátalján a kisebbségi, azaz magyar nyelvű oktatás intézményrendszere a középfokú oktatás szintjén a legkiépítettebb. Izsnyéten két nyolcosztályos általános iskola működik, külön az ukrán és magyar nyelvű gyerekeknek. A helyi fiatalok a szomszédos faluban, a Gáti Kovács Vilmos Középfokú iskolában, illetve a környező városok (Beregszász, Munkács) szakiskoláiban tanulhatnak tovább, ez utóbbiak többségében magyar tagozat is működik. Császlócon csupán négy osztályos magyar nyelvű elemi iskola, amelyet 1990-ben nyitottak meg. A magyar családok gyerekei számára

anyanyelvi általános iskolai oktatásra legközelebb 3 km, középiskolai tanulmányok folytatására viszont csak 9 km távolságra, Ráton és Szürtében nyílik lehetőség.

Az ukránok között a felsőfokú diplomások aránya 6,5 százalékkal magasabb a magyar válaszadókénál. A korcsoportok szerinti bontásban megvizsgált adatok azt mutatják, hogy a magasan kvalifikált ukrán népesség tagjai között felülreprezentáltak a 46 évesnél idősebb korosztály tagjai. Ez arra utal, hogy a magyarokénál relatíve magasabb végzettségi szint bizonyos mértékig összefüggésbe hozható betelepülé körülményeivel, pontosabban azzal a korábbi gyakorlattal, hogy a szovjet diktatúra idején diplomás szakemberekként jelentek meg a helyi munkaerőpiacokon.

Az 1945 után a politikai diktatúra kezdeti évtizedeiben, a falusi kollektív gazdaságok és hatalmi intézmények szervezeti keretei felépítésének normatív gyakorlata volt, hogy a gazdasági termelés vezetéséhez, illetve politikai-ideológiai irányításához az orosz és ukrán anyanyelvű lakosságból rekrutáljanak szakembereket. Az állam lokális intézményeinek funkcionális működését megszervező, vagy azt vezető bürokratikus elit, illetve a gazdasági termelést meghatározó különféle szakértelmiségi rétegek – agronómusok, gépkezelő technikusok, közigazdászok, könyvelők, állatorvosok stb. – többnyire az ötvenes, hatvanas évek fordulóján telepedtek be a magyar településekre, s a rendszerváltás utáni falusi társadalom belső gazdasági, szociális viszonyainak átalakulásában (pl. a szövetkezeti vagyon reprivatizációjában) is meghatározó szerepet játszottak. Ennek következtében azt mondhatjuk, hogy az eredményes tőkekonvertációnak köszönhetően, az említett társadalmi rétegek több tagja mindmáig befolyásolják a falu belső gazdasági mechanizmusait, meghatározó szerepet töltenek be a helyi munkaerőpiac működésében, sok esetben dinamikus alakítják a lokális társadalom gazdasági fejlődésének lehetőségeit.

2. A magyar és ukrán népesség végzettség szerinti megoszlása Császlócon és Izsnyétén

ISKOLAI VÉGZETTSÉG	MAGYAR ALMINTA		UKRÁN ALMINTA	
	N	%	N	%
8 osztálynál kevesebb	11	8	8	8,4
befejezett általános iskola	9	6,5	3	3,1
szakmunkásképző, szakiskola	29	21,1	21	22,1
középiskolai végzettség	68	49,6	43	45,2
főiskola, egyetem	20	14,5	19	20
NV	1	0,3	1	1,2
ÖSSZESEN	138	100	95	100

5.2. A két etnikai közösség foglalkoztatottság- és jövedelem-szerkezeti jellemzői

Az általunk vizsgált alföldi településeken, a két kárpátaljai régió (az ungvári és munkácsi járás) egyedi vonásai ellenére, a politikai rendszerváltás kezdetén hasonló társadalom- és gazdaságtörténeti változások indultak el.

A kilencvenes évek elején mindkét faluban – nagyon sematikus szemlélve a folyamatokat – elsősorban a vissza-parasztosodás,¹ vagyis a helyi tézeszek összeomlása után újjáalakuló családi kis- és középnyagyságú mezőgazdasági üzemek revitalizációja volt

¹ Ezek a 90-es évektől újraszerveződő határ-menti magyar falusi társadalmak többnyire hatékonyan építettek a határ másik oldalán összeomló szovjet nemzetgazdaságra. Kispaládon, Botpaládon például egyfajta generátora lett a rendszerváltás utáni gazdasági folyamatoknak a határ másik oldalán összeomló ukrán kolhozok, kollektív gazdaságok mezőgazdasági eszközeinek (gépek, alkatrészek, vegyszerek stb.) az illegális értékesítése, valamint az újjáalakuló, paraszti gazdasági üzemek munkaerő-szükségletét kielégítő ukrán gazdasági kényszer migráció.

jellemző. Ez a rerurizációs folyamat azonban különféle okok – a mezőgazdasági termelés veszteségsége, a tulajdonosok tőkeszegénysége, elszigeteltsége, a piaci értékesítés nehézségei stb. következtében – az elmúlt évtizedben mindkét településen veszített jelentőségéből. A lakosság kisebb része, településföldrajzi előnyöknek (városközeli fekvés) köszönhetően, az utóbbi néhány évben intenzívebben újraszerveződő állami, illetve külföldi vállalatoknál, cégeknél keresett munkát. Nagyobb hányaduk azonban különféle transzlokális aktivitási formákat (külföldi és belföldi munkaerő-vándorlás, határvidéki kereskedelem stb.) alakított ki, amelyek segítségével munkaerőpiacokat .

Az Izsnyétén és Császlócon élő magyar és ukrán együttélési közösségek gazdasági stratégiáinak számos differenciális összefüggését leírhatjuk a kérdőíves kutatás során gyűjtött faktikus adatok segítségével is.

A 2012-es adatfelvétel szerint mindkét faluban a gazdaságilag aktívák és inaktívák egymáshoz viszonyított aránya közel azonos volt: a magyaroknál ez 55 – 45, míg az ukránoknál 49-51 százalékot tett ki.

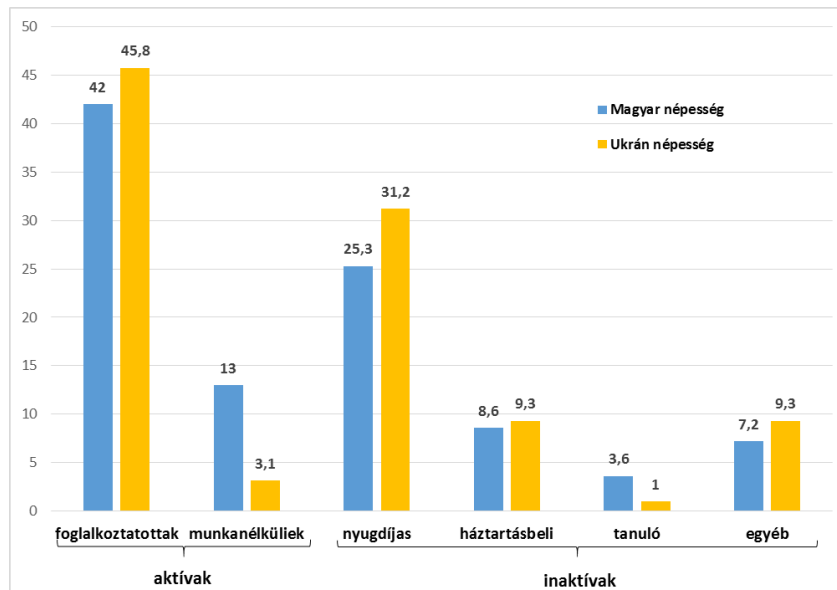
A magyar mintában a munkanélküliek a gazdaságilag aktív népesség 13 százalékát alkották, ami négyszerese volt az ukrán munkanélküliek (3,1 százalék) számának. A kedvezőtlen foglalkoztatottsági szintet tovább növelheti, ha elfogadjuk, hogy a háztartásbeli nők nagyobb része „kényszer-háztartásbeli”-nek tekinthető, s ezáltal többségük valójában a munkanélküliek kategóriájába tartozik. Ha mindkét etnikai csoport esetében egyformán járunk el, azaz a magyar és az ukrán háztartásokhoz is hozzáadjuk a mintában szereplő háztartásbeliek létszámát, akkor a munkanélküliek aránya a magyaroknál eléri a 21,6, az ukránoknál a 11,4 százalékot. Ezek a nagyon magas, különösen a magyar népességet érintő munkanélküliségi adatok azt jelentik, hogy az adott populáció körében a gazdaságilag aktívák között minden harmadik személy munkaerőpiacon kívüli szereplő, amelyre a rendelkezésre álló kvantitatív adatok (képzettségbeli, életkori, nemi, nyelvi stb. faktorok) nem adtak kielégítő magyarázatot.

A magyar mintában az inaktívák csoportján belül a populáció kétötödét nyugdíjasok (öregségi 21,2 százalék, betegnyugdíjasok 4,3 százalék), további negyedét az eltartottak, valamint a különféle transzferjövodelemből (szociális segély, GYES, GYED) élők képezik. Az ukránoknál a nyugdíjasok aránya ennél jóval nagyobb, az inaktívoknak majdnem kétharmadát alkotják. (Az öregségi nyugdíjasok és betegnyugdíjasok aránya 57-4 százalék) A háztartásbeliek, valamint az egyéb jövodelemmel rendelkező személyek 18-18 százalékot tesznek ki.

A két faluban a magyar nemzetiségű foglalkoztatottak több mint háromnegyede (88 százaléka) teljes vagy részmunkaidős alkalmazott, 5 százaléka alkalmi, 7 százaléka vállalkozói munkából él. Az adatok szerint az 54 foglalkoztatott személyből minden második nem a lakhelyén dolgozik, ami a helyi népesség magas migrációs potenciálját mutatja. A magyar nemzetiségű válaszadók munkahelyének területi megoszlása alapján Császlócon a elsősorban Ungvár és az agglomerációjához tartozó falvak (Nagygejőc, Kereknye, Minaj, Homok) jelentik a régió belüli munkaerő-vándorlás célterületeit. Ezzel szemben az Izsnyétéről ingázó családok tagjai elsősorban a két járásközponton, Munkácson és Beregszászban, továbbá Gát, Csikós, Lucska lokális munkapiacán találnak munkát, ahol az utóbbi években több külföldi tulajdonú vállalkozást (felső- és sportruházat gyártó üzemet, varrodát és konzervgyárat) is alapítottak.

Az ukránok körében a formális munkaerőpiacon dolgozó, alkalmazottak aránya a magyarokénál 20 százalékkal alacsonyabb (68 százalék) volt, viszont lényegesen magasabb értéket ért el esetükben az egyéni vagy társas vállalkozók száma (17 százalék). Ez utóbbi arra utalhat, hogy az ukránok egy vékony társadalmi rétege, az adott lokális élettér keretein belül a magyaroknál valamivel nagyobb tőkeképeséggel rendelkezik. Az alkalmi munkát végzők, valamint a családi gazdaságokban dolgozók aránya az ukránok esetében továbbra is jelentős, a foglalkoztatottak negyedét (5-9 százalékát) tette ki.

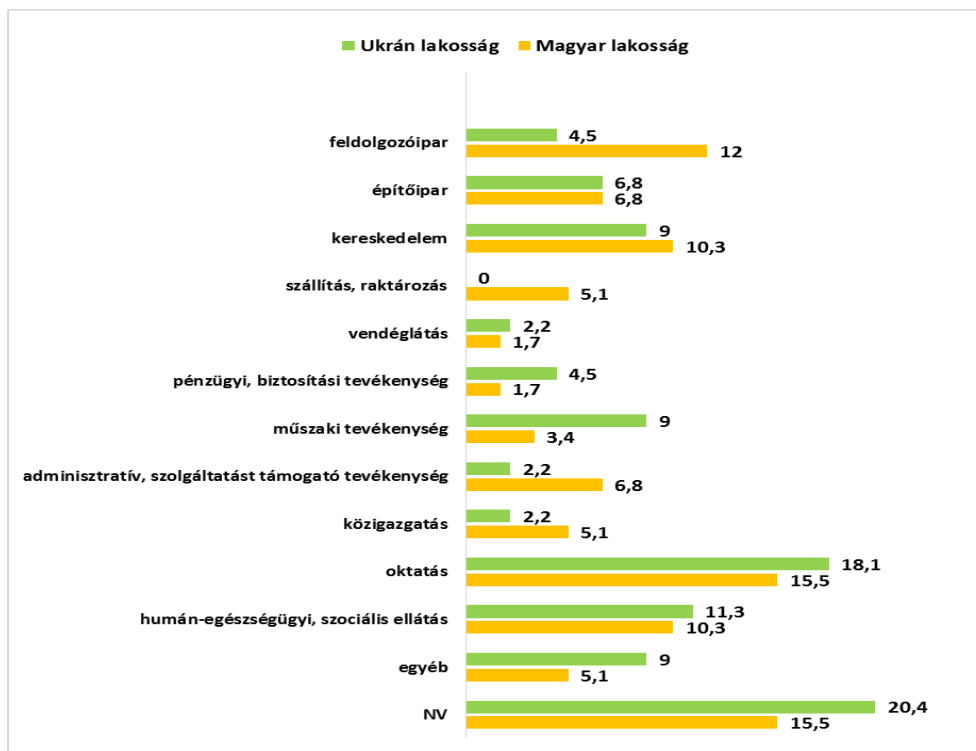
3. A magyar és ukrán népesség gazdasági aktivitás szerinti megoszlása Császlócon és Izsnyétén



A foglalkoztatási struktúrát, a nemzetgazdasági ágazatokat ábrázoló adatok összefüggésében vizsgálva azt láthatjuk, hogy mindkét etnikai közösségnél az állam által működtetett szektorok, ezen belül is elsősorban az oktatásért, az egészségügyi, szociális ellátásért felelős alapintézmények dominálnak, ahol az összes foglalkoztatott hozzávetőleg 25-29 százaléka dolgozik. A magyarok ezen kívül nagyobb súllyal a feldolgozó iparban, a kereskedelemben vannak jelen. A nagyobb gazdasági potenciállal és kereseti lehetőséggel jellemezhető piaci ágazatokban viszont (a pénzügyi, a biztosítási, a banki, a műszaki stb.) az ukrán háztartások tagjainak részvétele volt a jellemzőbb.

A magyar és az ukrán válaszadók közel háromnegyede (83-85 százaléka) rendelkezik valamilyen egyéni, vagy családi földtulajdonnal, a részletesebb adatok azonban arról árulkodnak, hogy mindkét településen a mezőgazdasági gazdasági stratégiák elveszítették korábbi jelentőségüket.

4. A foglalkoztatott népesség eloszlása foglalkoztatási főágazatok szerint Izsnyétén és Császlócon



A primer, azaz a mezőgazdasági szektor drasztikus dominancia-vesztését mutatja, hogy a magyar háztartásokban a 114 megkérdezett közül csupán 5 fő (4 százalék) válaszolta azt, hogy családja megélhetésének elsődleges forrását az agrárteremlés képezi. Az ukránoknál a főfoglalkozású mezőgazdasági termelők aránya ennél valamivel magasabb, 9 százalék körül volt. A korábbi, tradicionálisabbnak tekinthető gazdasági stratégiák és életformatípusok radikális átalakulását jelzi az az adat, hogy a magyar és az ukrán háztartások kétharmadában (58-56 százaléka) semmilyen mezőgazdasági tevékenység nem folyik. Ugyancsak jelentős volt azoknak a családoknak a száma is, akiknek noha a mezőgazdasági tevékenységek kiegészítő források, de a háztartás egészének bevételeiben csupán másodlagos, vagy partikuláris szerepet játszottak. Ebbe a kategóriába tartozott a magyar háztartások 37, az ukránok 35 százaléka.

A földterület méretére vonatkozó adatok azt támasztják alá, hogy az általunk vizsgált településeken, az elmúlt másfél évtizedekben, részben a folyamatosan romló gazdasági, szociális feltételek, illetve egyéb külső okok hatására, a lokális társadalom – gazdasági erőforrások, vagyoni helyzet tekintetében – szélsőségesen polarizálódott.

A magyar mintának hozzávetőleg kétötödét (44 százalék) alkották azok a háztartások, amelyeknek az önellátáshoz, vagy időszakos piaci kistermeléshez már elégséges méretű, 1-3 hektár közötti földterület állt a rendelkezésére. A háztartások harmadának (28 százaléka) viszont 1 hektár alatti, kifejezetten kisméretű kertgazdasága volt. Az ukránoknál ennek fordítottját láttuk: ott a háztartások majdnem felének (43 százalék) olyan minimális (általában 0,3-0,6 hektár közötti) földterület képezte a tulajdonát, ami csupán a család élelmiszerellátását kiegészítő, ház körüli gazdasági tevékenységformákat tett lehetővé. A közepes méretű – 3-6 hektár közötti, vagy annál nagyobb, 6 hektár feletti –, piacorientált és hagyományos agrártermelési stratégiákra alkalmas földterületeket birtokló háztartások aránya a magyar és az ukrán népesség körében közel azonos, 28-29 százalék közötti értéket mutatott.

	Birtokméret	MAGYAR ALMINTA				UKRÁN ALMINTA			
		Izсныéte	Császлóс	összesen		Izсныéte	Császлóс	összesen	
		N	N	N	%	N	N	N	%
a)	1 ha alatt	15	16	31	28	20	12	32	43
b)	1-3 ha	39	10	49	44	19	2	21	28
c)	3-6 ha	14	6	20	18	14	1	15	21
d)	6 ha feletti	8	4	12	10	5	1	6	8
e)	a-tól e sorokig összesen	76	36	112	100	58	16	74	100
f)	NV, NT	2	1	3	2	4	3	7	7
g)	Nincs földje	17	6	23	17	7	7	14	15
h)	e-től h sorokig összesen	95	43	138	100	69	26	95	100

2. Az egyéni (családi) földterületek megoszlása birtokméret szerint

A két faluban a különböző etnikai háttérű lakosság nominális jövedelmi viszonyai között nincsenek szignifikáns eltérések, hiszen – ahogyan azt a fentiekből láttuk – a magyar és ukrán aktív népesség körében egyaránt többségben vannak a bérből és fizetésből élők, vagyis azok a személyek, akiknek a jövedelme az állam által felügyelt és szabályozott elosztási rendszerből származik.

A magyarok átlagosan nettó 1801, az ukránok 1681 hrvnyát kerestek, ami 2012-ben 64,5 – 60,3 euró közötti összegnek felelt meg. A magyar nemzetiségűek körében a legmagasabb jövedelem szintje mintegy 40-szer, az ukránoknál pedig 16-szor haladta meg a legalacsonyabb jövedelemét. Ez alapján az intraetnikus gazdasági egyenlőtlenségek mértéke a két csoport esetében lényeges eltérést mutat. Mindez azt jelzi, hogy jövedelmi szempontból a magyar etnikai közösségen belül az ukránokhoz képest jóval nagyobb az alsó és felső társadalmi rétegek közötti differencia.

Az izсныétei és császлóсi magyarok gazdaságilag aktív része átlagosan 73,58 eurót, míg az inaktívak, akik között a nyugdíjasok vannak többségben, 107 eurót keresnek. A két szám közötti eltérés lehet mérési hiba is lehet. Valószínűbbnek látszik azonban az a magyarázat, hogy egyfelől a gazdaságilag aktív válaszadók eltagadják a reális jövedelmük egy részét, ezáltal a nyugdíjából és transzferjövedelmekből élők bevétele magasabbnak tűnik. Másfelől az is feltételezhető, hogy az inaktívak csoportjában szereplők személyek között többen vannak olyanok, akik valójában aktív keresők, de a formális munkaerőpiacokon kívüli térben, azaz feketén dolgoznak. Ez utóbbira utal, hogy a magyar almintában az inaktívak között 8 nem regisztrált munkanélküli személyből összesen 6 fő válaszolt úgy, hogy 1200 hrvnyánál magasabb havi bevétellel rendelkeznek.

A két településen az ukrán lakosság körében a gazdaságilag aktív és inaktív személyek jövedelmi szintjének aránya a magyar mintához képest sokkal arányosabb szerkezetet mutat: esetükben az aktív keresők havonta átlagosan 74,1 eurót, míg az inaktívak hozzávetőleg 43 eurót kapnak. A hivatalos statisztikák szerint 2012 októberében Kárpátalján az átlagjövedelem nettó 2415 hrvny (86,6 euró) volt, amelyhez viszonyítva a mikrocenzusban szereplő magyar és ukrán lakosság jövedelme sem tér el jelentősen. Ez a megfigyelés meglepőnek tűnhet, ha pl. a két csoportnál iskolázottsági, végzettségbeli különbségekre gondolunk, amelyek a magyarok esetében kedvezőtlenebbek, s ezáltal elvileg alacsonyabb jövedelmű munkaerőpiaci státuszok betöltését teszik lehetővé.

A 2012-es állapotok szerint a háztartások átlagjövedelme mindkét etnikai csoportnál szinte azonos, a magyaroknál 124,2 euró, az ukrán háztartásokban 125,5 euró volt.

A háztartásbevételek azonban minden valószínűség szerint a reálisnál alacsonyabbak, mivel azok általában nem tartalmazzák azokat a hétköznapi, informális gazdasági stratégiákból származó bevételeket, amelyek a lokális falusi közösségek fontos túlélési technikáit képezik.

A terepkutatás idején készített interjúk szerint az adott településeken élő etnikai közösségek a javak termelését, redisztribúcióját, fogyasztását szabályozó nemzetállami diszfunkcionális zavarából eredő válsághelyzetek kezelésére, illetve negatív hatásainak ellensúlyozására olyan informális adaptív-stratégiai viselkedésmódokat dolgoztak ki, amelyek segítségével az egyes háztartásgazdaságok autonóm módon szervezték meg saját munkaerő-piacukat, s relatíve eredményesen védekeztek a gazdasági marginalizálódás ellen.

Ennek eredményeképp a feketegazdasághoz kapcsolódó különféle aktivitási formák az elmúlt két évtizedben, a társadalom élet valamennyi – makro-, mezo – és mikro – szintjén is egyre általánosabb jellegű magatartásformává váltak. Erre utaló adat, hogy 2012-ben az országban megtermelt összjövedelem hozzávetőlegesen 44 %-a – az Ukrajna Gazdaságfejlesztési és Kereskedelmi Minisztériuma mértéktartóbb adatai alapján 34 %-a – az feketegazdaságból származott.

Az informális gazdasági stratégiák regionális, és lokális szintű elfogadottságát bizonyítja Colin Williams és John Round 2006-os vizsgálata is. A kutatás során a szerzők három különböző ukrán nagyvárosban (Kijevben, Harkovban, Ungváron) készítettek kvalitatív adatfelvételt. Ebből kiderült, hogy a megvizsgált mindegy 700 háztartásgazdaságnak csupán 3,5 % élt kizárólag állami fizetéséből, a válaszadóknak 92,5 %-a, az adott háztartás jövedelmének megteremtése érdekében – primér vagy szekundér jelleggel – valamilyen informális gazdasági stratégiát (feketemunkát, kényszergazdálkodást, megélhetési kereskedést, külföldi munkavállalást stb.) alkalmazott.

Az informális gazdasági stratégiák popularizálódásának az ungvári és munkácsi régióban megfigyelhető migrációs folyamatok értelmezése szempontjából is kitüntetett jelentőségük van. A szociológiai vizsgálatok ugyanis arra hívják fel a figyelmet, hogy a közép-európai – és ezen belül a magyarországi – régió, a keleti poszt-socialista országokból érkező migránsok számára azért válhatott elsődleges célterületté, mert a régióban általános volt az informális piacok iránti tolerancia, amelyek működését a stabilitás, azaz a kiszámíthatóság, a tartósság és a biztonság jellemezte.

5.3. A magyar-ukrán etnikai együttélési közösségek mobilitási gyakorlatai

A transzlokális gazdasági stratégiákkal szoros összefüggésben kérdőíves kutatásban hangsúlyos szerepet kapott a földrajzi mobilitás kérdésköre: a vizsgált településen élő etnikai közösségek vándormozgalmi (be- és kiköltözés), valamint az adott jelenséghez kapcsolódó gazdasági, szociokulturális motivációk problémája.

A magyar és az ukrán alminta jellemző vonásainak eddigi tanulságait összefoglalva azt mondhatjuk, hogy az etnikai együttélés megalapozásában párhuzamos aspektusok játszanak szerepet:

I. etikai differenciáló szerepű tényezők:

a. objektív: gazdasági (foglalkoztatottsági, vagyoni) stratégiák, társadalmi státusz (pl. iskolázottság), mobilitás-potenciál, orientáció (társadalmi, politikai, gazdasági),

b. szubjektív: származás, negatív sztereotípiák,

II. transzetenikus kapcsolatokat megalapozó tényezők:

a. lokális kulturális transzferek (ennek intézménye a vegyes házasságok) a mindennapi élet, a vallás, a nyelv területén, egymásra vonatkozó tudás, pozitív sztereotípiák

Az eddig elmondottak alapján az interetnikus együttélés nem más, mint olyan etnikumközi stratégiák összessége, amelyek segítségével a mindennapi élethelyzetekben a differenciáló, vagy a csoportok közötti azonosságot hangsúlyozó tényezők társadalmi jelentőségre tesznek szert, azaz egyfajta erőforrást képeznek a különféle minőségű (aszimmetrikus, szimmetrikus, konfliktusos stb.) interetnikus kapcsolatok kialakításához

6. Az interjúk vizsgálatok eredményei

A kutatás során elvégzett tematikus terepmunka elsősorban az együttélés kulturális, etnikai és vallási színtereit tanulmányozta. Az eredeti kutatási hipotézis szerint – Császlócon és Izsnyéten - az interetnikus értéksere folyamatát az interkulturális kapcsolatok jellege (szimmetrikus/aszimmetrikus; kölcsönös/egyoldalú; intenzív/nem intenzív stb. volta) befolyásolja, vagyis a lokális társadalomban fennálló strukturális egyenlőtlenségek következtében a kisebbségi helyzetben lévő etnikai közösségek a domináns csoportnál intenzívebb adaptációs eljárásokon keresztül tesznek kísérletet a helyi társadalom belüli állapotviszonyok stabilizálára. Ezek alapján azt feltételeztük, hogy a transzferjelenségek az etnikai, nyelvi, vallási stb. értéktartalmak különbségéből eredő konfliktuspotenciál csökkentését szolgáló, funkcionális szerepű kulturális eszközök. A kutatási tapasztalatok előzetes elképzeléseinket részben igazolták, ugyanakkor az eredeti vizsgálati feltevéseink árnyalására készítettek. A kutatás során készített interjúk ugyanis arra világítottak rá, hogy a vizsgált településeken élő magyar, ukrán és cigány etnikai részközösségekre elsősorban a fizikai és társadalmi izoláltság, azaz az intraetnikus kapcsolathálózatokon belüli társadalmi élet dominanciája a jellemző. Ezeknek az autonóm életvilágoknak a masszív, és intézményes elkülönítése a lokális társadalmakban kölcsönösen akceptált hagyománytapasztalat, amely a specifikus viselkedés- és gondolkodásmódok interetnikus átvétele, azaz végső soron a transzferjelenségek kialakulása ellen ható tényezőként merül fel. Látnunk kell ugyanakkor, hogy főként a magyar és ukrán nyelvű közösségek viszonyában megfigyelhető egy újabb keletű tendencia is, jelesül az ukrán lokális közösségek nyelvi, kulturális akkulturációjának folyamata, amely a települések lokális világát érintő komplex gazdaság- és társadalomszerkezeti változásokkal hozhatóak összefüggésbe. Az 1990-es évek elején kibontakozó politikai rendszerváltás hatáskövetkezményeként az általunk vizsgált településeken két, egymásnak ellenmondó társadalmi folyamat: egyfelől az ukrán családok poszt-tradicionális parasztosodása, másfelől a magyar etnikai közösség gazdasági és társadalmi modernizációja bontakozott ki. A szovjet politikai, gazdasági rendszer kiépítésében és intézményes működtetésében résztvevői egykori hivatali-adminisztratív elit, amelyek körében, számarányukat tekintve felülreprezentáltak voltak az 1960-as években betelepített ukrán származású családok, a demokratikus átmenet éveiben – a rendelkezésükre álló kapcsolati és gazdasági tőke segítségével – eredményesen vettek részt a térszék felszámolásában. A lokális társadalomban a föld- és vagyonprivatizáció kisajátításának köszönhetően számos ukrán származású család tett szert gazdasági dominanciára. A telepfigyelések ugyanakkor azt mutatják, hogy a posztszocialista időszakban az izsnyétei és császlóci ukrán adminisztratív-hivatali elitek gazdasági stratégiáinak átalakulása – hosszú távon – a csoport státuszvesztését okozta, mivel a korábbi hatalmi pozíciókat betöltő rétegek tagjai többnyire az alacsony jövedelemteremtő képességű agrárszektorban helyezkedtek el. Ezzel szemben, a mezőgazdasági privatizációból kiszorult magyar családok többsége olyan alternatív gazdasági gyakorlatok (külföldi munkaerő-migráció, csempészet, kereskedelem, stb.) kialakítására kényszerültek, amelyek számukra a makroszintű gazdasági recesszió éveiben is megteremtették a társadalmi mobilitás gazdasági keretfeltételeit. A folyamat eredményeként, az elmúlt másfél évtizedben, a pauperizálódó ukrán származású elitrétegek számára, a magyar lakosság olyan referencia-népességgé változott, amely kijelöli a csoportszintű gazdasági modernizáció normáit, a társadalmi felemelkedés kritériumait. Ennek a folyamatnak az általunk vizsgált településen két következménye volt: a lokális társadalmi, gazdaságin változások egyfelől hozzájárultak a

magas mobilitási potenciállal rendelkező, státuszváltó, dinamikus magyar csoportok asszimilációs képességének növekedéséhez, másfelől ugyanakkor elindították a helyi kisebbségi ukrán etnikai közösségek akkulturációjának folyamatát. Az elmondottak alapján a magyar-ukrán-cigány részközösségek közötti interetnikus kapcsolatokat, pontosabban a tartós etnikai együttélés során kialakuló kulturális átvételeket két, egymás hatását korlátozó rendszer keretein belül tudjuk megragadni.

7. A kutatás nehézségei

A projekt tervezésénél komoly dilemmát jelentett, hogy egy olyan szenzitív téma, mint az együttélés, miként kutatható ott, ahol a szomszédok anyanyelve, vallása, szokásai, egyáltalán etnikai identitása gyökeresen eltér. Ráadásul a két társnemzet közötti kapcsolatokat a közelmúlt kibeszéletlen történelmi tehertétele, kölcsönös előítéletek, vélt vagy valós sérelmek nyomasztják. Talány volt, és nem csak módszertani értelemben, hogy a strukturált interjúk kérdéssoraiba adott válaszok vajon képezhetik-e legalább a lokális szintre vonatkozó tudományos általánosításokhoz szükséges kiindulópontot, vagy inkább csak szubjektív impressziókat alapoznak meg. Kérdésnek tűnt, hogy a kutató érdeklődés egy alapvetően kényesnek ítélt téma társadalomtudományi vizsgálatához mennyiben talál partnerre a helyiekben?

Most, amikor a projekt eredményeit összegezzük, látjuk, hogy téma szenzitív jellegét érintő aggodalmunk megalapozott volt. Az együttélés kutatása olyan közegben, ahol a nacionalista diskurzus az eltérő etnikumok szembenállásán alapul, kielezett szituációban ellehetetleníti a kutatás végzését.

8. A kutatás konkrét eredményei

A kutatás konkrét és tételes eredménylistáját, a konferencia-előadások és publikációk részletes felsorolását külön melléklet tartalmazza. Itt csak a projekt keretében készült kötet és filmek rövid ismertetésére szorítkozunk

8.1 Könyv

Kotics József (Szerk.) Együttélési modellek- Kárpátalja vegyes településeinek példája–tanulmánykötet

A kötet a projektbe bevont kutatók átfogó és tematikus áttekintést nyújtó 4 nagyobb lélegzetű tanulmányát tartalmazza. A kézirat, szerkesztés alatt áll, várható megjelenés 2015 december. Kotics József szövegében a kutatási szintér általános és részletes leírását hajtja végre. A második tanulmány a kárpátaljai kutatási eredményeket tágabb összefüggésbe ágyazva a Kárpát-medencei eltérő etnikumok együttélési modelljeiről ad átfogó elemzést.

Biczó Gábor: Az asszimiláció és együttélés két kárpátaljai település ukrán-magyar etnikumközi kapcsolatviszonyainak tükrében.

Dallos Csaba az antropológiai dokumentumfilmzés elméletének összefüggésében elemezte, hogy mit jelent és milyen nehézségekkel jellemezhető az etnikai együttélés filmes reprezentációjának kérdésköre.

A tanulmánykötetben helyet kapnak egyetemi hallgatók írásai is.

Dospoly Roland: A megélhetési stratégiák etnikai dimenziói egy kárpátaljai településen

Földváry Barbara: Periférikus léthelyzet egy kárpátaljai cigány táborban

Kind Nikolett: A lelkész szerepe egy kárpátaljai település vallási konfliktusaiban
Reif Jenifer: Női szerep és státusz egy kárpátaljai település ukrán és magyar lakosainál
Sidó Rudolf: Regionális identitás és modernizációs változások a rendszerváltás hatására Kárpátalja egy vegyes etnikumú településén
Sütő Dávid Pelé: Etnikailag vegyes házasságok antropológiai megközelítésben (Egy kárpátaljai település példáján)

8.2 Tanulmányok

Biczó Gábor: Az asszimiláció, a kontaktzóna és az interkulturalitás néhány elméleti kérdése a kárpátaljai etnikai együttélési helyzetek vizsgálatában, *Szellem és Tudomány* 2014.1. szám 85-97.

Borbély Sándor: ‘ The Hungarians Live in the Ancient Times, You Know, Always in the Ancient Times’: The Historical Genealogy of Foreigner Experience in a Frontier Village, *American International Journal of Social Science* Vol 2. No.8, December 2013.

Borbély Sándor - Kotics József: Ukrainian and hungarian cohabitation in two settlements of mixed population in transcarpatia In: Boltivecy S I, Hrabovsyka S V, Hlukhova H V, Keveshliheti O V, Olenych E I (szerk.) *Materialy III. Mizhnarodnoyi naukovo-praktychnoyi konferencii, prysvyachenoyi dnyu slovyanskyoi kulytury ta pysemnosti: „Slovyanskyi svit: zdobutky, problemy, perspektyvy”*. Uzhgorod: Vydavnytvo Karpaty, 2013. pp. 225-237.

Dallos Csaba: Representations through anthropological film – the case of a village in transcarpatia In: Boltivecy S I, Hrabovsyka S V, Hlukhova H V, Keveshliheti O V, Olenych E I (szerk.) *Materialy III. Mizhnarodnoyi naukovo-praktychnoyi konferencii, prysvyachenoyi dnyu slovyanskyoi kulytury ta pysemnosti: „Slovyanskyi svit: zdobutky, problemy, perspektyvy”*. Uzhgorod: Vydavnytvo Karpaty, 2013. pp 161-170.

Földvári Barbara – Dallos Csaba: „Ők már jobbat nem várhatnak”. Az izsnyétei cigánytábor lakóinak világképe. In Bocsi Veronika: *Peremhelyzetben. Romológiai írások*. Didakt, Debrecen, 2015. pp. 73-86.

Barbara Földvári – Csaba Dallos: “For all I know, they cannot expect any better”. The world view of the inhabitants of the Gypsy settlement in Izsnyéte. In Veronika Bocsi (Ed.) "In marginal position". Didakt, Debrecen, 2015. pp. 233-246.

8.3 Konferencia előadások

Kotics József és Dallos Csaba 2013. május 22-23-án angol nyelvű előadást tartott Ungváron egy angol nyelvű konferencián. A konferencia címe: Szláv világ: eredmények, problémák, perspektívák. A konferenciát a Kelet-Európai Szláv Egyetem rendezte.

Kotics József előadásának címe: Cultural transfer and divergent life-strategies in two Ukrainian-Hungarian settlements in Kárpátalja.

Dallos Csaba előadását Representations in anthropology films - the case of a transcarpathian village címmel tartotta.

Ukrán-magyar együttélés és kulturális kapcsolatok címmel a Miskolci Egyetem Kulturális és Vizuális Antropológiai Intézete 2014.május 23-án nemzetközi konferenciát rendezett, a Miskolci Egyetemen.

A projekt kutatási eredményeit bemutató előadások:

Biczó Gábor: Etnikai együttélési helyzetek néhány elméleti vonatkozása

Dallos Csaba: Roma képi reprezentáció- egy kárpátaljai példa

Doszpoly Roland: A megélhetési stratégiák etnikai dimenziói egy kárpátaljai településen

Földváry Barbara: Periférikus léthelyzet egy kárpátaljai cigány táborban

Kind Nikolett: A lelkész szerepe egy kárpátaljai település vallási konfliktusaiban

Reif Jenifer: Női szerep és státusz egy kárpátaljai település ukrán és magyar lakosainál

Sütő Dávid Péle: Etnikailag vegyes házasságok antropológiai megközelítésben (Egy kárpátaljai település példáján)

8.4 Dokumentumfilmek

A filmek rövidített változata elérhető a Youtube csatornáján.

Ukránul is, magyarul is. Paulisinecz Éva antropológiai dokumentum filmje 40 perc

<http://youtu.be/nla2IJaO1qs?list=UU3iYd7F5uDPbfbAwr-CAx3g>

Magyar vég, orosz vég. Dallos Csaba dokumentumfilmje 40 perc

<http://youtu.be/Ci4fETh9MXE?list=UU3iYd7F5uDPbfbAwr-CAx3g>

Szép tányérból jóllakni Dallos Csaba és Földváry Barbara dokumentumfilmje 40 perc

<http://youtu.be/DcqChavN3dg?list=UU3iYd7F5uDPbfbAwr-CAx3g>

Mindhárom dokumentumfilm bemutatásra került – versenyen kívüli vetítésen – a miskolci Jameson-CINEFEST nemzetközi filmfesztiválon 2014 szeptemberében.

8.5 Szakdolgozatok, TDK dolgozatok

Sidó Rudolf egyetemi hallgató Regionális identitás és modernizációs változások a rendszerváltás hatására Kárpátalja vegyes etnikumú településén címmel szakdolgozatot készített izсныétei kutatásai alapján. 2013 Konzulens: Borbély Sándor

Doszpoly Roland Megélhetési stratégiák etnikus és vallási vonatkozásai a kárpátaljai Izsnyétén címmel szakdolgozatot készített 2014 Konzulens: Kotics József

Szakdolgozat

Doszpoly Roland A modernizációs folyamatok hatása a megélhetési stratégiákra egy ukránok és magyarok által lakott kárpátaljai településen című TDK dolgozatával a XXXII.OTDK Kulturális és szociális antropológia tagozatában III. díjat nyert. Konzulens: Kotics József